

SUDÁR BALÁZS

„TÖRÖK TETTE FEJEDELEM”

I. Apafi Mihály első évei és az erdélyi török segélyhadak

Egy szilárdan a helyén álló fejedelem talán tehetett volna valamit a nagyarányú – Erdélybe is benyúló – hódoltatás ellen, a törökök által felszínen tartott Apafi azonban tehetetlen volt.

■ 1656-ban II. Rákóczi György komoly lépésre szánta el magát: az erdélyi hadakkal Lengyelországba indult. Ugyan az új nagyvezír, Köprülü Mehmed eltiltotta a vállalkozástól, de a fejedelem nem sokat törődött ezzel. Joggal gondolhatta azt, hogy a fenyegetőzésnek nem lesz következménye: az előző évtizedben néhány havonta új nagyvezír került kinevezésre, a birodalom pedig a túlélésért küzdött, és nem sokkal korábban még az is valós lehetőségnek tűnt, hogy velencei gályák fogják lőni az isztambuli szultáni szerájt. Ráadásul maga II. Rákóczi György is indított már hadjáratot engedély nélkül: 1653-ban a moldvai, 1655-ben pedig a havasalföldi ügyekbe avatkozott bele. Semmiféle retorzió nem érte, minden további nélkül gondolhatta, hogy némi pénzzel most is el tudja majd simítani az ügyet – ha egyáltalán úgy lesz a hadjáratból.¹

Engedetlen Erdély. De ki legyen a fejedelem?

■ Nagyon sok kortársához hasonlóan azonban ő is rosszul számolt. Az anyaszultánnő és az új nagyvezír szilárdnak bizonyuló alkut kötött, és az addigi élete során nem túl sok eredményt felmutató Köprülü Mehmed a recsegő-ropogó birodalom megmentője s egy felívelő történelmi időszak megalapozója lett. A politikájával szembeszegülőkkel kegyetle-

nül leszámolt, ezért azután az erdélyi fejedelem sem kerülhette el a sorsát. II. Rákóczi György ugyan sokáig reménykedett benne, hogy végül valakinek sikerül megbuktatnia, netán kivégeztetnie a sokak érdekeit sértő nagyvezírt – és erre valóban több kísérlet is történt –, de tévedett. Ennek árát pedig Erdély fizette meg. 1658-ban elesett Jenő és környéke, az országot tatár portyázók rabolták és pusztították végig.² 1660-ban Várad következett, s vele a partiumi területek.³ 1661-ben pedig egy a korábbiaknál is nagyobb hadjárat jött Kösze Ali pasa vezetésével, amely Erdély szinte teljes területét érintette.⁴

E nagyon kemény csapássorozatot egyfelől Köprülü Mehmed pasa azon törekvése mozgatta, hogy példát statuáljon: hatalmával nem lehet dacolni. Másfelől az oszmánokban 1594 óta nagyon komoly félelem munkált Erdély elvesztétét illetően: akkor tíz évükbe került visszaszerezni a fejedelemség fölötti ellenőrzést, és ezzel stabilizálni a régiót.⁵ A harmadik ok maga II. Rákóczi György volt, akit sehogyan sem sikerült eltávolítani a hatalomból, hiába ültettek újabb fejedelmeket a trónra: sem Rhédey Ferenc (1657. november 2. – 1658. január 9.), sem Barcsay Ákos (1658. október 7. – 1660. december 31.) nem váltotta be a hozzájuk fűzött oszmán reményeket. Kemény Jánost pedig az erdélyi belpolitika alakulása ültette a fejedelmi trónra (1661. január 1. – 1662. január 23.), de a Porta elismerését nem sikerült megszereznie, és hamarosan nyíltan szembe fordult az oszmánokkal.

1661-ben Kösze Ali hatalmas, birodalmi léptékű hadserege azért vonult Erdélybe, hogy biztosítsa a vazallusállam hűségét, belső biztonságát, s egyúttal oszmánbarát fejedelmet ültessen a trónra. Így került képbe Apafi Mihály, akinek azonban sem hadereje, sem támogatottsága nem volt a fejedelemségben. Kösze Ali pasa ugyan végigkergette Kemény Jánost Erdélyen, és a határokon kívülre szorította, de kiiktatni nem tudta.⁶ Alig választották meg Apafit (1661. szeptember 14.), Kemény már újra Erdély határain belül járt, ráadásul a Raimondo Montecuccoli vezette Habsburg-csapatokkal megerősödve. S bár hamarosan vissza kellett vonulnia, egy sor erdélyi várba Habsburg-helyőrség került (Kővár, Szamosújvár, Kolozsvár, Bethlen, Fogaras, Görgény, Déva stb.). Ezzel pedig minőségileg új helyzet állt elő: immár nem a megbízhatatlan erdélyi fejedelmek jelentették a problémát az oszmánok számára, hanem a vazallusállamukban állomásozó ellenséges haderő, ami magában rejtette annak a veszélyét, hogy Erdély újra elszakad a Portától. (Kemény János támadása, majd halála után fia, Kemény Simon szervezkedése igazolta is ezeket a félelmeket.) Így természetesen oszmán szempontból az erdélyi helyzet nem oldódott meg, sőt magasabb szintre emelkedett, és többé-kevésbé nyílt Habsburg–oszmán konfliktusba torkollott.

Apafi Mihály és török hadereje (Tirjaki Ibrahim pasa)

■ Kösze Ali – „a furfangos, ravasz vén madár”⁷ –, akire a szultán a kérdés rendezését bízta, világosan látta a helyzetet. Két dolgot tett. A hosszú hadjárat után kivonult Erdélyből, de csapatait a közelben teleltette, ő maga pedig Temesváron rendezte be főhadiszállását. (A magyar források által sugalltakkal ellentétben azonban nem temesvári, hanem boszniai pasa volt.⁸) Másfelől viszonylag komolyabb haderőt, egyes források szerint 2000 törököt és 18

„csapatnyi” románt, mások szerint 4000 törököt és 2000 román kurtányt⁹ hagyott a fejedelem mellett. E sereg erdélyi jelenléte egyértelműen Apafi trónon tartását szolgálta, aki maga is tisztában volt a török jelenlét fontosságával: állítólag jóval komolyabb, 4000 lovasból és 6000 janicsárból álló hadsereget szeretett volna.¹⁰ Azt nem tudjuk, hogy pontosan kikből is állt ez a csapat. Kösze Ali birodalmi sereggel érkezett a hadszíntérre, amelyben a kelet-anatóliai tartományok – Anatólia, Karamán, Adana, Szivasz, Maras – is képviseltették magukat.¹¹ Az azonban kevésbé valószínű, hogy e távoli tartományok csapatait küldték volna be Erdélybe, ez nem lett volna jellemző az oszmán hadvezetési szokásokra. Sokkal inkább hódoltsági csapatokra gondolhatunk. Kézenfekvő lett volna, hogy a temesvári tartomány hadait rendeljék a fejedelem mellé, ők azonban majd csak később vonultak be Erdélybe. A legvalószínűbb így talán az lehet, hogy különböző tartományi erőkből válogatta össze a szerdár az Apafi mellett maradó kontingenst.

Nem visz közelebb a megoldáshoz a csapatok vezetőjének személye sem. Bár a feldolgozások elsősorban Kücsük Mehmed pasa nevét emlegetik az erdélyi hadműveletek kapcsán, először nem őt rendelték Apafi mellé, hanem Tirjáci Ibrahim pasát, aki ekkor még karrierje kezdeti szakaszában járt. A szultáni szerájban nevelkedett, ahol *dogandzsik*,¹² azaz a szultáni vadászmadarak gondozói közé tartozott, 1657 márciusában pedig e testület vezetője lett. 1658 januárjában azonban illetlenül szólalt meg a szultán előtt, ezért eltávolították az udvarból: Egerbe nevezték ki beglerbégnek.¹³ Ez kétségtelenül egyfajta bukást jelentett – a török krónikások is így értékelték –, hiszen Ibrahim pasát ezzel lényegében kikapcsolták a belpolitikai történésekből, de másféle olvasatok is elképzelhetőek. Egyfelől ha Ibrahim valóban bukott volna, akkor nem kap egy tartományt: ebből ugyanis nem volt túlságosan sok (36 darab),¹⁴ potenciális jelölt viszont annál több. A madarászok bukott vezetőjének aligha járt volna ilyen tisztség: vagy nagyon magas pártfogói voltak, akik ily módon „mentették meg”, vagy nem is bukásról, hanem inkább felemelkedésről volt szó. 1658 elején Köprülü Mehmed pasa már javában készült az európai hadjáratra,¹⁵ az egyik itteni tartományt aligha adta volna megbízhatatlan ember kezére. Ne feledjük, ez a tisztogatások időszaka volt, amikor a gyanúsnak tűnő vezetők könnyen az életükkel fizethettek, a nagyvezír pedig igyekezett kiépíteni a saját klientúráját. Másrészt az erdélyi ügyek egyik „referense” – a szilisztrai/özüi és a temesvári mellett – az egri pasa volt.¹⁶ A feszült politikai helyzetben e tartomány vezetése nem számított „parkoló pályának”, éppen ellenkezőleg: kifejezetten nagy súlya volt. Tirjáci Ibrahim tehát jó eséllyel a Köprülü bizalmasa lehetett, s így nem jelentéktelen személy. Néhány hónappal később azonban – nem tudjuk miért – leváltották, így a pálülési csatában már nem ő vezette az egri csapatokat.¹⁷ Hogy hová került, nem tudjuk, de 1660 áprilisától fél évig mégis Eger élén találjuk.¹⁸ Ekkor az egri csapatokkal minden bizonnyal Várad alatt harcolt.¹⁹ Szeptemberben azután a pozsegi szandzsákot kapta meg *arपालikképpen*, azaz egyfajta átmeneti jövedelemként.²⁰ Pályája később is a hódoltságához kötődött: részt vett Kösze Ali pasa 1661. évi erdélyi hadjáratában, ő vitte a szerdár ajándékait Apafi Mihály fejedelemnek.²¹ Ez egyfelől Kösze Ali pasa bizalmát, másfelől az Apafival való kapcsolat létrejöttét jelzi, így nem meg-

lepő, hogy ő maradt a fejedelem mellett az oszmán had távozása után is. Feladata ellátásához megfelelő háttérrel is biztosítottak, a mohácsi, majd a gazdag szerémi szandzsák *mutaszarrifja* – azaz javadalmainak birtokosa – lett,²² ezzel együtt pedig szerdári rangot is kapott.²³

Éppen ez az a tény, amely mindennél világosabban mutatja, hogy Kösze Ali pasa mennyire komolyan vette az Erdélyi Fejedelemség ügyét. A szerdárok ugyanis egy-egy nagyobb léptékű katonai akció, hadjárat vezetői voltak, akiknek a megbízatása ugyan csak a feladat elvégzésének idejére szólt, ám addig nagyon komoly jogosítványokkal rendelkeztek.²⁴ Másfelől az önálló hadvezető kinevezésével Kösze Ali az Erdélyben maradó csapatokat nem a fejedelem alá rendelte, hanem önálló vezérlet alatt mellé adta, ami a török parancsnokoknak jóval szélesebb jogkört biztosított.

A támogatásra szükség is volt, mivel Apafinak saját táborra nem létezett. A fejedelemségre az erdélyi elit meghatározó figurái nem vettek részt, ami teljesen érthető, hiszen az országnak volt megválasztott, legitim fejedelme Kemény János személyében. Apafit csak „néhányan választák meg a török hadaktól való félelmükben” – írta Bethlen János, legitimációja így igen gyenge lábakon állt,²⁵ és nagy kérdés volt, hogy a két megválasztott fejedelem közül végül melyik marad talpon.

A hadakozás sem fejeződött be Montecuccoli és Kösze Ali elvonulásával. 1661 végén Fogaras védői csaptak ki, ekkor Apafi a mellé rendelt 2000 románt küldte ellenük.²⁶ 1662. január 3-án Kemény János Bikszádról újra Erdélybe nyomult.²⁷ Közeledtének hírére Apafi először egy török kontingenst küldött Beszterce irányába, de az Marosvásárhelynél beleütközött Kemény katonáiba, akik elől visszavonult Medgyesre.²⁸ Ennek eredményeképpen Apafi a jobban védhető Segesvárra ment január 13-án, ahol azonban a polgárság nem engedte be a városba és a várba, ezért a külvárosban sáncolta el magát.²⁹

„Nehézfiú” Erdélyben. A második török segélyhad (Kücsük Mehmed pasa)

■ Ebben a helyzetben Tirjáci Ibrahim pasa csapatai nem lettek volna elegendőek a fejedelem trónon tartásához, ezért Apafi segítséget kért Kösze Ali pasa szerdártól, aki a temesvári pasát, Kücsük Mehmedet küldte el. A sereg nem volt nagy, állítólag 2000 főre rúgott, és a temesvári tartomány szpáhi-jaiból állt, akik talán Jenőről indult útnak.³⁰ A segélyhad gyorsan a helyszínre ért, Kücsük Mehmed csapatai egyesültek Tirjáci Ibrahim erőivel, és még az elmenekült román csapatokat is sikerült hadrendbe állítani.³¹ Másnap, január 23-án megverték Kemény seregét, maga a fejedelem is elesett.³² Mindközben egy másik támadás is indult Apafi megsegítésére: a törökök a havasalföldi csapatokat is harcra küldték,³³ amelyek ugyan Brassó közelében átkeltek a Kárpátokon, de Ebeni István és Szentpáli János csapatai szétverték és hazakergették őket.³⁴ Emellett egy követ arról tájékoztatta Apafit, hogy a tatár segélyhadak is útban vannak.³⁵ Az összkép a klasszikus megoldást mutatja: az oszmánok Erdélyt általában több irányból támadták meg egyszerre, így volt ez 1611-ben, 1612-ben vagy 1658-ban is.³⁶

A nagyszőlősi győzelem és Kemény halála alaposan megváltoztatta a belpolitikai helyzetet: Apafi immár törvényes és egyetlen fejedelem lett, a vele szemben állók pedig komoly leckét kaptak arról, hogy a törökök keményen és hatékonyan kiállnak védencük mellett. Nem csoda, hogy az erdélyiek egyre inkább átálltak Apafi oldalára. Bár Kemény János fia, Simon körül szerveződött az ellentábor, de a többség egyre inkább megértette, hogy bele kell törődniük a helyzetbe: „az fejedelem fejedelemségének változása felől senki azért szót se tegyen, mert bizony arra az török nem megyen, mert ő is elunta a sok változást”.³⁷ Ebben sok igazság volt, hiszen az oszmánok rövid idő alatt több tiszavirág-életű fejedelemmel is megégették a kezüket, és most már valóban hosszú időre meg kívánták oldani a problémát, akár Erdélyben tartott haderő árán is. Ráadásul Kösze Ali világosan megüzente: addig nem nyugszik, amíg az erdélyi várakban Habsburg-őrség állomásozik, Erdélyben pedig nagyon félték attól, hogy amennyiben a rettegett pasa foglalja vissza az erődítményeket, akkor meg is tartja azokat, és többet nem kerülnek erdélyi kézre.

A nagyszőlősi csata után Kücsük Mehmed pasa nem vonult ki a fejedelemségből, így immár két pasa állomásozott Erdélyben. Kettejük közül láthatólag Kücsük Mehmed volt a tekintélyesebb: ugyan anatóliai lázadóként kezdte, de már 1657-ben kitüntette magát Köprülü Mehmed nagyvezír mellett, aki nem volt hálátlan, valószínűleg ezért lett ő az erdélyi hadművelet vezetője is. Nem mellesleg személyes tapasztalatokkal is bírt az erdélyi viszonyokról: 1659 végén és 1660 elején ő vezette a II. Rákóczi György által Szebenbe szorított Barcsay Ákost támogató török segéderőket.³⁸

Habsburg–oszmán háború

■ Kücsük Mehmed Kemény legyőzése után hozzálátott feladata második felének a megoldásához, az erdélyi Habsburg-helyőrségek felszámolásához.³⁹ Fogarast és Görgényt gyorsan átadták védőik, a kivonuló német helyőrségeket az országon kívülre kísérték. A többi erősség azonban tartotta magát, amitől Kücsük Mehmed pasa egyre idegesebb lett. Nem véletlen, hogy miután az új fejedelem helyzetének egyértelművé tétele – Kemény legyőzése és halála – sem oldotta meg az Erdély-kérdést, március 14-én újabb török erősítés érkezett: ezer lovas Kalender pasa vezetésével.⁴⁰ Személyét pillanatnyilag nem tudom azonosítani, de vele már három pasa – s így egyre komolyabb oszmán hadsereg – állomásozott a fejedelemségben.

A török főerők Segesvárról először Nagysinkre, (február 20.), majd Marosvásárhelyre vonultak.⁴¹ Apafi innen a görgényi országgyűlésre távozott (március 10–26.),⁴² Kolozsvár alá pedig 2000 román lovast küldtek, hogy a Habsburg-őrség mozgását korlátozzák.⁴³ Április elején a törökök Szamosújvárt kezdték ostromolni (április 4–26.), de Franz von Schneidau ezredes közeledtének hírére visszavonultak.⁴⁴ Néhány nappal később azonban megkezdték Kolozsvár hosszú ostromát (1662. április 28.), amelyhez újabb török erősítés érkezett Temesvárról (700 fő) és Váradról (900 fő).⁴⁵ Június végén újabb csapatok (900 „janicsár”) jöttek, 2000 főt viszont visszairányítottak Temesvárra.⁴⁶ Kolozsvár ostroma gyengetüzséggel, annál több kitéréssel és ki-

sebb-nagyobb csetepatével zajlott, fordulatot csak az hozott benne, hogy Franz von Schneidau július elején megindult a Habsburg-csapatokkal és Kémény Simon katonáival.⁴⁷ Kücsük Mehmed erre hátrább vont a erőit Keresztes-mezőre, ahol újabb 500 janicsár érkezett mellé.⁴⁸ Schneidau elérte Kolozsvárt, de a védők megerősítése után rövidesen (július 4-én) távozott is.⁴⁹ Isztambulban időközben zajlottak a tárgyalások, hiszen mindkét fél el szeretne volna kerülni a háború kiterjedését.⁵⁰ A június 15-i, Isztambulban kötött fegyverszünet híre július elején érkezett meg Erdélybe, és ez véget is vetett a háborúskodásnak. A törökök legfontosabb, első helyen említett követelése a Habsburg-örszágok eltávolítása volt, és remény nyílt arra, hogy ezt tárgyalások útján is elérhetik.

A fegyverszünettel a helyzet befagyott: vitathatatlanul Apafi volt Erdély fejedelme, ugyanakkor Székelyhídon, Kolozsváron és Kőváron jelentős Habsburg-örtség ült. Ebből egyenesen következett, hogy a török hadak nem hagyhatták el Erdélyt.⁵¹ A szultán a félsiker ellenére is elégedettnek tűnt: Tirjákí Ibrahim és Kücsük Mehmed pasa 1662 augusztusában díszköntöst (*hilat*) kapott kitüntetésképpen.⁵²

Az erdélyi oszmán hadművelet vége

■ Kücsük Mehmed pasa és Apafi fejedelem viszonya azonban nem alakult jól. A pasa minden bizonnyal úgy látta – és ebben aligha tévedett –, hogy a fejedelem az ő fegyvereinek köszönheti, hogy trónon van még, ezért meglehetősen lekezelően bánt vele. Az egyébként türelmes Apafi ezt megsokallta, és panaszt tett a szultáni udvarban, ahol ugyan neki adtak igazat, de egyben jelezték, hogy az erdélyi ügyek felelőse Kösze Ali pasa szerdár: ez a fejedelem leértékelésével volt egyenértékű, ami cseppet sem állt távol a nagyvezír politikai felfogásától.⁵³

A török csapatok a keresztesi mezőn egy hónapig állomásoztak, majd nagyon lassan dél felé húzódtak: augusztusban Aranyosgyéresen és Aranyosgerenden, szeptember közepén Kocsárdon táboroztak,⁵⁴ azután pedig Medgyes környékére tették át szállásaikat, ahol a fejedelem sokat időzött többek között az országgyűlés (október 22. – november 1.) miatt.⁵⁵ A török csapatok megint a hadműveleti területen teleltek: Kösze Ali erői a Partiumban, Kücsük Mehmedéi pedig Erdélyben, kezdetben Medgyesen, majd január közepétől Segesváron.⁵⁶ Tirjákí Ibrahim pasa valószínűleg még Medgyesről távozott el a csapataival, és vonult vissza a hódoltságba.⁵⁷ Bár Kücsük Mehmed állítólag csak hétzászlónyi törökkel maradt Apafi mellett,⁵⁸ a telelő csapatok komoly problémákat okoztak. Teleki Mihály például miattuk – a közbiztonság hiányára hivatkozva – nem utazott Erdélybe.⁵⁹ Ennél is látványosabb, hogy az országgyűlés előbb Medgyesről Szászkézdre, majd onnan Darócra helyezte át a számvevőket, hogy azok nyugodtan – a „szüntelen fel s alá járó” töröktől háborítatlanul – végezhessek a munkájukat.⁶⁰

A legfőbb gondot a török csapatok ellátatlansága okozta, amelyek így maguknak zsákmányoltak élelmet, ennek minden következményével együtt.⁶¹ Apafi Mihály megpróbálta elérni, hogy a törököket a már kiélt Medgyesről Marosvásárhelyre telepítsék át, de Kücsük Mehmed erre nem volt

hajlandó.⁶² 1663 áprilisában Erdélyben felröppent a hír, hogy Kücsük Mehmedet le fogják cserélni, és a szilisztrai pasa jön a helyére, de ez nem bizonyult igaznak.⁶³ A nagyvezír ekkor már a Habsburgok elleni hadjáratok dolgozott, ez határozta meg az erdélyi erőik működését is. A törökök június elején Marosújvárnál táboroztak, ahonnan 50–100 fős csoportokban szökösni kezdtek: Kücsük Mehmed és saját csapatai között is feszült volt a viszony, mert a pasa a rendelkezésükre bocsátott élelmet saját hasznára adta el, és nem a katonákat élelmezte belőle.⁶⁴ Hamarosan Kücsük Mehmed is megindult Gyulafehérvár felé, ekkor állítólag már csak 400-an voltak mellette.⁶⁵ Egyesek úgy vélték, hogy a pasa *mázul* lett, azaz letették hivatalából,⁶⁶ mások szerint csausz jött hozzá azzal a paranccsal, hogy mielőbb vonuljon Váradra.⁶⁷ Június közepén már valóban az alvinci táborban volt, és láthatóan az volt a feladata, hogy a román segélyhadakat irányítsa, Apafit pedig indulásra ösztökélje.⁶⁸

Egyébként ez volt az első alkalom, amikor Apafit hosszabb időre magára hagyták a törökök, ráadásul nem is tájékoztatták a távozásukról. Kücsük Mehmed augusztus 11-én Szerdahelyen, Szeben mellett búcsúzott el a fejedelemtől, majd a Maros mentén elhagyta az országot.⁶⁹ Apafi mellett tehát nem maradt török erő, s bár a Habsburg-helyőrségek még mindig Erdélyben állomásoztak, attól aligha kellett tartani, hogy akcióba kezdjenek: az 1663. évi nagyvezíri hadjárat árnyékában erre nem volt reális lehetőségük. Olyannyira nem, hogy még maga Apafi Mihály is elhagyhatta az országát, és Fázil Ahmed pasa újvári táborába ment. Ezzel az Erdélyi Fejedelemség helyzetének stabilizálására indított oszmán akció befejeződött.

Mérleg

■ Összefoglalva a fentieket: az oszmán vezetők – történelmi tapasztalataik alapján – komoly aggodalommal figyelték az erdélyi eseményeket. II. Rákóczi György engedély nélküli lengyel hadjárata nem kellett volna, hogy katasztrófához vezessen: ehhez szükség volt Köprülü Mehmed véres leszámolásra épülő hatalomépítésére és a fejedelem keményfejűségére is. A sorban trónra ültetett fejedelmek nem hozták el a nyugalmat, Kemény János idején pedig még sokkal rosszabb lett a helyzet: Habsburg-csapatok kerültek az erdélyi várakba, ami az oszmán vezetés számára elfogadhatatlan volt, és valójában Habsburg–oszmán háborút jelentett.⁷⁰ Kösze Ali pasa szerdár, az erdélyi helyzet rendezéséért felelős parancsnok mindent megtett, hogy trónon tartsa Apafi Mihályt, és elérje a Habsburg-helyőrségek távozását. Ezért indított átfogó akciót 1662 legelején Apafi érdekében, amikor a már eleve mellette tartózkodó Tirjaki Ibrahim támogatására újabb komoly oszmán erőket küldött, és kirendelte a tatárokat és a román vajdaságok csapatait is. A nagyszőlősi győzelem azonban nem oldotta meg a helyzetet: ugyan Apafi Mihály egyedüli fejedelemként maradt a porondon, és lassan az erdélyi elit is mellé állt, de a Habsburg-csapatok továbbra is a fejedelemségben maradtak, mindez pedig a hadiállapot fennmaradását eredményezte.

Bár történetírásunk kevésbé veszi róla tudomást, de 1662 tavaszán és nyarán egy alapvetően oszmán–Habsburg háború zajlott Erdélyben, még ha vi-

szonylag csekély intenzitással is: Kücsük Mehmed előbb Szamosújvárt, majd Kolozsvárt tartotta ostrom alatt, utóbbit két és fél hónapon keresztül, Franz von Schneidau ezredes vezetésével pedig Habsburg-csapatok nyomultak az oszmán vazallusállam területére. Noha a harcokat fegyverszünet akasztotta meg, a tárgyalások nem jutottak el a békekötésig, és a megoldatlan ellentétek végül az 1663. évi hadjárathoz vezettek. Az oszmánok szemében Erdély a Habsburg-jelenlét következtében számított 1661 végétől katonai művelti területnek, amelynek önálló parancsnokai, szerdárjai voltak. Ezért állomásozott több mint másfél évig viszonylag jelentős török hadsereg a fejedelemség területén.

A török jelenlétnek a lakosság hosszan tartó zaklatásán túl volt még egy szomorú következménye. Ekkor zajlott ugyanis a váradi török tartomány kialakítása, adózó körzetének a felmérése és a lakosság adózásra kényszerítése. Egy szilárdan a helyén álló fejedelem talán tehetett volna valamit a nagyarányú – Erdélybe is benyúló – hódoltatás ellen, a törökök által felszínen tartott Apafi azonban tehetetlen volt. Mire a fejedelem helyzete megszilárdult, addigra Pírí pasa defterei is elkészültek, amelyek azután rengeteg szenvedést zúdítottak Erdélyre.⁷¹

■ JEGYZETEK

1. B. Szabó János – Sudár Balázs: „*Independens fejedelem az Portán kívül*” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. I–II. Századok 2012. 5. sz. 1017–1048; 2013. 4. sz. 931–999. (A továbbiakban: B. Szabó–Sudár 2012, 2013); Papp Sándor: *II. Rákóczi György és a Porta*. In: Szabó András Péter – Kármán Gábor (szerk.): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*. L'Harmattan, Bp., 2009. 99–170.
2. B. Szabó János: *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*. Hadtörténelmi Közlemények 2001. 2–3. sz. 231–278. (A továbbiakban: B. Szabó 2001); B. Szabó János: *Erdély katasztrófája 1658-ban: a védelem összeomlásának politikai és pszichológiai okai*. Aetas 2006. 2. sz. 204–218; Hadnagy Szabolcs: *Az 1658. évi oszmán hadjárat. Egy kettős hadjárat lehetősége*. Aetas 2020. 3. sz. 34–45. (A továbbiakban: Hadnagy 2020)
3. Sudár Balázs: *A váradi török tartomány első éve (1660–1665)*. In: Oborni Teréz (szerk.): „*Várad, Erdély kapuja...*” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában. Varadinum Kulturális Alapítvány, Nagyvárad, 2015. 103–114. (A továbbiakban: Sudár 2015)
4. B. Szabó János: *Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjárata katonai okairól*. Hadtörténelmi Közlemények 124 (2011) 3. sz. 929–934; Czigány István: *A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. A furcsa háború, 1661*. Hadtörténelmi Közlemények 2014. 4. sz. 892–908.
5. Az oszmánok Erdély-főbiájáról: Sudár Balázs: *The Principality of Transylvania and the Ottoman Province of Eger, 1596–1660*. In: Kármán Gábor (ed.): *Tributaries and Peripheries of the Ottoman Empire*. Brill, Leiden, 2020. 134–160. (A továbbiakban: Sudár 2020)
6. A hadjárat legjobb áttekintése: Persián Kálmán: *Kemény János fejedelemsége*. Gámán, Kvár, 1907.
7. Georg Kraus: *Erdélyi krónika, 1608–1665*. Ómagyar Baráti Társaság Kiadói Részlege, Bp., 1994. 529. (A továbbiakban: Kraus 1994)
8. Sudár Balázs: *A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika fogatagában (1657–1665)*. Hadtörténelmi Közlemények 124 (2011) 3. sz. 899–901.
9. Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Balassi Kiadó, Bp., 1993. 107. (A továbbiakban: Bethlen 1993); Kraus 1994, 476. Az erdélyiek állítólag még többet szerettek volna, 4000 lovast és 6000 janicsárt. Uo.

10. Kraus 1994. 476.
11. Szilahdár Findiklili Mehmed aga: *Szilahdár tárihi. Türk Tarih Encümeni*. İstanbul, 1928. I. 213. (A továbbiakban: Szilahdár)
12. Dogan: egy sólyomfajta (falco)
13. Behcetî Seyyid İbrahim Efendi: *Târîh-i sülâle-i Köprülü. Transkripsiyon ve tahlil*. Haz. Mehmet Fatih Gökçek. İstanbul, 2006. (Kiadatlan PhD-disszertáció) 25; Abdurrahman Abdi Paşa: *Vekâyi'-nâme. [Osmanlı Târîhi (1648–1682)] Tahlil ve metin tenkidi*. Haz. Fahri Ç. Derin. Çamlıca, İstanbul, 2008. 106. (A továbbiakban: Abdi 2008)
14. Egy kimutatás, amely az 1640-es évek közepének kinevezéseit követi, ennyit tart számon. Isztambul, Baþbakanlik Osmanlı Arþivi, RSK 1512, 2–3.
15. A hadjárat céljának változására. B. Szabó 2001, B. Szabó–Sudár 2013, Hadnagy 2020.
16. Sudár 2020.
17. E csata világosan mutatja az oszmánok Erdély-koncepcióját: helyi erővel kívánták megoldani a konfliktust, a budai pasa mellett a temesváriak és az egriek vettek részt a vállalkozásban, ahogy majd Szejdi Ahmed két hadjáratában is 1660-ban és 1661-ben.
18. Dávid Géza: *Török közigazgatás Magyarországon*. Bp., 1995. (MTA Doktori disszertáció) 297.
19. Gyárfás István: *A jász-kunok története*. Kecskemét, 1870. IV. 287–288; Madunić, Domagoj: *Csengizáde Ali pasa és az Oszmán Birodalom határmenti elitje a krétai háború alatt (1645–1669)*. Korall 2012. 109.
20. 1071 muharrem 21. (=1660. szept. 25.) Isztambul, Baþbakanlik Osmnalı Arþivi, KK 434, 11.
21. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini*. 6. Kitap. Haz. Seyyid Ali Kahraman–Yücel Dağlı. Yapı Kredi, İstanbul, 2002. 42, 45, 5.; Bethlen 1993, 107.
22. Isztambul, Baþbakanlik Osmnalı Arþivi, KK 434, 9. 1071 zilkade 17. (=1661. július 13.), 1072 zilhiddzse 1. (=1662. július 17.)
23. Lásd az előző kinevezéseket és saját levelét: „Én az hatalmas győzhetetlen császárnak mohácsi és szerémi passája, mostan pedig itt Apafi Mihály uram mellett hagyott hadainak szerdárja”. Medgyes, 1661. december. 21. *Rédei László levelező könyve és némely köziratok, 1660–1663*. Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1871. 223.
24. Abdulkadir Özcan: *Serdar*. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 36. İstanbul, 2009. 551–552.
25. Bethlen 1993. 122.
26. Kraus 1994. 477. Talán ezek azok a csapatok, amelyek a Vöröstornyai-szoroson és Brassónál kivonultak az országból. Bethlen 1993. 108–109; Kraus 1994. 480.
27. Kraus 1994. 478.
28. Kraus 1994. 479.
29. Bethlen 1993. 110. Teleki Mihály kifejezetten az Apafi mellett lévő törököket emeli ki: Gergely Samu (szerk.): *Teleki Mihály levelezése (A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára)*. Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1906. II. 238. (A továbbiakban: TML); Kraus 1994. 481, 482, 487.
30. Kraus 1994. 490. A seregben jelen volt a gyulai alajbég, a szandzsák szpáhijainak vezetője. Bethlen 1993. 123. Baló László január 1-jei jelentése szerint a törökök komolyan vették a kérést, Kücsük Mehmed pasa tíz napot kapott a bevonulásra, a katonákat kivégzés terhe mellett kötelezték a részvételre, a tél ellenére is. Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. (1661–1664)*. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1906. 92–93. (A továbbiakban: EOE XIII. A fejedelemszöveg információja szerint január 7-én indult a török sereg Temesvárról, 10-én pedig már Déván volt. Kraus 1994. 491.

31. Kraus szerint nem, mert Szentpáliék éppen őket verték meg Brassónál. Kraus 1994. 485.
32. A csatára újabban: Kruppa Tamás: *Nagyszőlős 1662. január 23. Kemény János és Apafi Mihály csatája az erdélyi trónért*. Hadtörténelmi Közlemények 2016. 1. sz. 177–192. A román csapatok jelenlétére a szultáni berát is utal. EOE XIII. 101.
33. Ali pasa parancsolta meg a vajdáknak a beavatkozást. Kraus 1994. 481.
34. Bethlen 1993. 110; Kraus 1994. 484, 485.
35. Kraus 1994. 482.
36. Vörös Péter: *Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben*. Hadtörténelmi Közlemények 2011. 3. sz. 867–883. Jakó Klára: *Báthory Gábor és a román vajdaságok*. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debreceni Egyetem Történeti Intézete – Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen, 2009.
37. EOE XIII. 144. (1662. május)
38. Szilahdár 1928. I. 197–198.
39. Azt, hogy a várak ügye képezi a probléma alapját, Kösze Ali pasa szerdár 1662 februárjában világosan megírta az erdélyieknek. *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. S. a. r.: Szakály Ferenc. Magyar Helikon, Bp., 1980. 671.
40. Kraus 1994. 512. A pasa személyét nem tudtam meghatározni, nyilvánvalóan egy ragadványnévről van szó.
41. Kraus 1994. 507, 510.
42. EOE XIII. 3, 13–19.
43. Kraus 1994. 513. (A tábor Mikolán volt.)
44. Bethlen 1993. 124.; Tóth Ernő (kiad.): *I. Apafi Mihály és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója, 1634–1694*. Erdélyi Múzeum 17 (1900) 10. sz. 85. (A továbbiakban: Apafi napló)
45. Kraus 1994. 515.
46. Kraus 1994. 524.
47. Uo.
48. Kraus 1994. 525.
49. Uo.
50. Bethlen 1993. 138; Apafi napló 85–86. A fegyverszünetre (1662. június 15.): Tóth Hajnalka: *Vasvár előtt. Habsburg–oszmán megegyezési kísérlet Temesváron 1663-ban*. Aetas 2020. 3. sz. 46–47.
51. Ahogyan ezt Haller Gábor 1662 márciusában megfogalmazta: „bizonyos dolog, ez ben lévő törökség sem megyen addig ki, míg az várak az fejedelemhez nem hajolnak”. EOE 13, 103. Kolozsvár ostromára: Kraus 1994. 514–520.
52. Fekete Lajos: *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában*. Szerk.: Dávid Géza. Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. 229.
53. Bethlen 1993. 131; Kraus 1994. 530.
54. Apafi-napló 86. Kraus szerint augusztus 7-én vonultak át Egerbegyre. Kraus 1994. 526.
55. TML II. 419; EOE 13, 30–33.
56. Bethlen 1993. 139; Kraus 1994. 533.
57. TML II. 419.
58. Uo.
59. TML II. 444, 456. (1663. február)
60. EOE XIII. 194–195.
61. Apafi a lakosság helyzetéről: „az mellettem lévő török vitézek is rajtok élődvn, azoknak tartására sem érkeznek,” EOE XIII. 203. A törökök pusztításairól Georg Kraus részletesen beszámol.
62. EOE XIII. 195–196; Kraus 1994. 532–533.
63. TML II. 487, 494. Kücsük Mehmedet állítólag maguk a török tiszték vádolták be Kösze Ali pasa szerdárnál Erdély kifosztása miatt. Ali pasa – aki Erdély stabilizálásában volt érdekelt – ezért Kücsük Mehmed elcsapásán gondolkodott. Kraus 1994. 534–535.

64. Vö. pl. Kraus 1994. 535.
65. TML II. 510.
66. „Urunkat azelőtt két napig nem hagyták el, most bizony csak híre nélkül menének el.” TML II. 517.
67. TML II. 585.
68. TML II. 517, 531, 539. A tábor június 25-én is itt volt. Apafi-napló, 87.
69. Apafi-napló, 87.
70. Az oszmánok az 1663. évi hadjárat okának kifejezetten az erdélyi várakba ültetett Habsburg-őrségek ügyét tekintették. Csak és kizárólag ezt az okot említi a kortárs isztambuli eseményekben igen jártasnak látszó Abdurrahman Abdí pasa. Abdi 2008. 157. Lásd még: Szilahdár 1928. I. 238; Köprülüzade Fazıl *Ahmet Paşa Devrinde (1069–1080) vukuatı tarihi transkripsiyon ve değerlendirme*. Haz. Arslan Boyraz. İstanbul, 2002. 5-6. (Kiadatlan PhD-disszertáció)
71. Vö. Sudár 2015. Az ügy kezdeteire: Kraus 1994. 529.

